

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка»
Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЛІТЕРАТУРА • ДІТИ • ЧАС
ВИПУСК VI

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ І ПРО ДІТЕЙ:
ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ»
(11 жовтня 2016 року, м. Старобільськ)

Старобільськ
2016

УДК 087.5
ББК 83.8

Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва “Література. Діти. Час”. – Вип. VI : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року). – Старобільськ : Вид-во ДЗ “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка”, 2016. – 155 с.

**Друкується за ухвалою Вченої ради
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 4 від 28. 10. 2016 р.)**

До збірника наукових праць увійшли матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку” (11 жовтня 2016 року), організованої кафедрою філологічних дисциплін навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Державного закладу “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка” спільно з Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва. Наукові розвідки висвітлюють актуальні питання історії й теорії літератури для дітей та юнацтва, розглядають методичні аспекти вивчення художніх творів у школах та вищих навчальних закладах, актуальні проблеми оновлення шкільних програм і кола дитячого читання.

Для науковців, викладачів, учителів шкіл, усіх, хто цікавиться проблемами літератури для дітей та юнацтва.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор Дмитренко В. І.
доктор педагогічних наук, професор Караман О. Л.

УДК 087.5
ББК 83.8

© ДЗ «Луганський національний університет
ім. Тараса Шевченка»
© Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
<i>Баран У. С.</i> ДИТЯЧА ТА ПІДЛІТКОВА ЛІТЕРАТУРА: ПРОЦЕСИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ТА ЕСТЕТИЧНОЇ КАНОНІЗАЦІЇ- ДЕКАНОНІЗАЦІЇ	8
<i>Баранюк І. Г.</i> КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ ТА ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ КАЗКИ	17
<i>Бойцун І. Є.</i> ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОДУС ОПОВІДІ ДИТИНИ- НАРАТОРА У СПОГАДАХ «СКАЖИ ПРО ЩАСЛИВЕ ЖИТТЯ» АНАСТАСІЇ ЛИСИВЕЦЬ	22
<i>Варданян М. В.</i> НАЦІОНАЛЬНІ КОНЦЕПТИ «СВОГО» В ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКИХ ЖАНРАХ ДЛЯ ЮНАЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	27
<i>Гайдук С. Є.</i> ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ДИКОЇ ФАУНИ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ «КНИГИ ДЖУНГЛІВ» Р. КІПЛІНГА)	33
<i>Дибовська О. В.</i> ХРОНОТОП СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «ЗОЛОТИЙ СТИЛ» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА)	38
<i>Емельяненко Е. В., Маркотенко Т. С.</i> ИЗУЧЕНИЕ СКАЗКИ М. МЕЙСТЕРА «ПОЛЕЗНОЕ СВИДАНИЕ» В 4 КЛАССЕ	45
<i>Ємець А. А., Живцова А. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД АВТОБІОГРАФІЧНИМИ ТВОРАМИ НА УРОКАХ ЛІ- ТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	50
<i>Єременко О. Р.</i> ДИВОСВІТ ДИТИНИ В ПОВІСТІ-КАЗЦІ «МІЙ ДІДУСЬ БУВ ЧЕРЕШНЕЮ» АНДЖЕЛИ НАНЕТТІ	56
<i>Заміна Алієва Карим Кизи</i> АЗЕЙБАРДЖАНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА	62
<i>Качак Т. Б., Баран У. С.</i> ДІТИ І ВІЙНА: ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА	68
<i>Кизилова В. В.</i> ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	76
<i>Кохан Р. А.</i> КОЛИ «РОЗІРВЕТЬСЯ СРІБНА ВЕРВЕЧКА З ГЛАДЕНЬКИМИ ПЕРЛАМИ...»: СИМВОЛ ВІЧНОСТІ У ПОВІСТІ	

Ключевые слова: детская литература, сказка, Восток, Кавказ, фольклор, художественные образы, фантастика.

The children's literature contains the main part of azerbaijani literature. In all classifications of azerbaijani literary process the children's literature is given special place. Analyzing the fairy tales written by Lopatinskiy in Caucasus we may come into conclusion that their motifs in most cases may migrate identically to the folk of many other nations.

Key words: children's literature, fairy tales, Orient, the Caucasus, folk, images, fantasy.

УДК 821.161.2

**Качак Т.Б.,
Баран У. С.**

ДІТИ І ВІЙНА: ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті висвітлено художні особливості та особливий ракурс інтерпретації теми «діти і війна» в українській літературі, адресованій юним читачам. Простежено літературну традицію репрезентації проблеми втраченого дитинства, зображення дитини та її соціалізації в умовах війни. Письменники другої половини ХХ століття звернули більшу увагу на психологію і характер юних героїв, а війну розкривали як велику трагедію, що увірвалась у дитинство цілого покоління й назавжди залишила слід у людських долях. Сучасна література для дітей – новий етап осмислення теми «діти і війна», який розгортається уже на прикладах українського сьогодення і є спробою авторів доступною мовою розповісти юним читачам про події на Сході, сформуванню правильну національну та громадянську позицію, дати відповіді на питання, які їх хвилюють.

Ключові слова: діти, дитинство, мілітарна тема, література для дітей та юнацтва.

Проблема «діти і війна» в сучасному українському суспільстві одна з найбільш актуальних. Її актуальність зумовлена сьогоденням – подіями на Сході країни: неоголошеною війною, агресією сусідньої держави, мобілізацією української армії, яка змушена стати на захист свого народу та рідної землі. Література, яка є дзеркалом суспільного життя, не залишається осторонь. Письменники розгортають мілітарну тему, осмислюючи наслідки впливу війни на людські долі, заглиблюючись у психологію переживань дітей і дорослих, даючи відсіч нівелюванню морально-етичних цінностей. У літературі для дітей та юнацтва з'являються твори, у яких автори намагаються доступною дитині мовою висвітлити ситуацію, проінтерпретувати її через призму дитячого світобачення, передати емоції героя-ровесника.

Художнє розгортання теми «діти і війна» сучасними письменниками постає на ґрунті вже існуючої української літературної традиції. Філософський, психологічний, соціальний, історичний, етичний та інші аспекти художньої інтерпретації мілітарної теми в українській літературі ХХ століття знаходимо у прозових творах Віктора Близнеця («Ойойкове гніздо», «Паруси над степом», «Землянка», «Мовчун»), Миколи Вінграновського («Первінка»), Всеволода Нестайка («Це було в Києві»), Григора Тютюнника («Климко», «Вогник далеко в

степу»), Галини Пагутяк («Діти») та інших. У цих творах осмислено події та досвід Другої світової війни, але не у світлі радянської ідеології, як у творчості Олеся Донченка чи Олександра Копиленка, а через призму дитячої душі.

В. Базилевський, А. Біла, І. Бойцун, А. Гурбанська, Н. Резніченко та інші дослідники творчості названих письменників акцентують на особливостях творів про війну та повстання, в яких показано образи дітей. Проблемі дискурсу дитини у творчості Гр. Тютюнника, В. Близнаця та Є. Гуцала присвячено дисертаційне дослідження Олени Чепурної. Наталія Марченко аналізує твори Володимира Рутківського, серед яких і автобіографічна сповідь про дитинство у часи війни «Потречата». Праці названих науковців стали теоретичною базою літературознавчого дослідження творів мілітарної тематики. Його методологічну основу складають наукові розвідки, присвячені вивченню літератури для дітей як специфічного феномена, аналізу поезики художніх текстів, функціональним та рецептивно-естетичним аспектам.

Мета дослідження – показати особливий ракурс інтерпретації теми «діти і війна» в українській літературі, адресованій юним читачам. Мілітарна тематика й мотиви зринали у кожній історико-літературній епосі, яка співпадала з воєнним чи післявоєнним часом суспільного життя. Щоразу автори розставляли нові акценти, пропагували певні ідеї, але завжди війна – це руйнівна сила, драма і трагедія.

Вперше в українській літературі для дітей та юнацтва теми «діти і війна» торкнулися письменники 20-х років ХХ століття, таким чином відреагувавши на Першу світову війну. Образи дітей і підлітків у роки громадянської війни у соціалістичних тонах змальовує **Петро Панч** (1891–1978) у творах «Малий партизан», «Син Таращанського полку», «Біленький фартушок», «Валет». Автор неодноразово переробляв свої тексти після звинувачень цензорів, «розробляв» історико-революційні теми для дітей і про дітей з «правильних» ідейних позицій (за А. Мовчун). Це було свідоме виконання «соціального замовлення», адже в той час «на озброєння дитячої літератури й освіти загалом повернувся феодальний педагогічний принцип: виховання на зразках для наслідування. Діти хочуть бути такими, як улюблені герої. І література нещадно експлуатувала це прагнення» (за С. Іванюком). Герої П. Панча – ідеологічно правильні зразки для наслідування юними громадянами Радянського Союзу. Письменник працював у жанрі реалістичного оповідання, сповідуючи принципи драматичного показу дійсності, деталізації в описах подій, героїзації дитячих персонажів. Він один з перших торкнувся теми втраченого дитинства. Попри чітку ідейність та спрямування текстів на виховання у юного покоління громадянських рис (вболівання за суспільні ідеали, пріоритети держави, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками і Батьківщиною, самопожертва в ім'я партійної ідеології тощо), читачі відчитують трагедії «маленьких дитячих душ», яким випало жити у часи воєнного лихоліття. П. Панч розкриває проблеми формування особистості дитини, її соціалізації в тогочасних умовах, простежує причинно-наслідкові зв'язки та взаємовпливи; акцентує на епізодах, які розкривають дитячий характер, мислення, трактування подій з висоти їх життєвого досвіду.

Зовсім іншим у плані потракування подій, які відбуваються в Україні за часів Першої світової війни, є роман «Чмелик» (Прага, 1920) письменника української діаспори **Василя Королівя-Старого**. Герой твору – Максим Крушенко – полтавський юнак із національно свідомої родини, який залишається

сам після арешту батька. Події, які відбуваються з ним, не тільки формують характер хлопця, а й укріплюють життєві переконання, морально-етичні цінності, національну позицію. Максим змушений покинути Полтаву й поїхати в Київ до дядька, відтак – мандрувати по світу, щоб повернутися додому «озброєним знаннями, уміннями, досвідом». Виїжджаючи з України, Максим звертається до неї зі словами: «Прощай, моя нене Україно. Ні, не прощай, – а до побачення! <...> Я вернусь, щоб бути Тобі вірним сином і послужити для Тебе так же чесно й щиро, як служив Тобі мій покійний татусь і моя свята неня». Характер Максима розкривається ще більше, коли він потрапляє у родину німця Шульца. Навіть вдячність за те, що Шульц вивіз його з України і врятував від переслідування радянської влади, не зупиняє юнака перед втечею. Крушенко не зміг жити під одним дахом із тим, хто шпигував (з метою підготовки до війни), хто є ворогом його країни, його народу. Своє обурення він висловлює у листі до Шульца. В епілозі В. Королоів-Старий зазначає, що Максим зі своїм другом Ярком були на війні. Він воював у лавах Січових Стрільців. Патріотизм та національна гідність – якості головного героя, варті наслідування. Недарма письменник уточнює жанровий підзаголовок твору – «роман для юнацтва», акцентуючи на виховному й пізнавальному аспектах.

Друга хвиля домінування у літературі теми «діти і війна» припадає на 40–50-ті роки ХХ століття й пов'язана з осмисленням та інтепретацією подій Другої світової війни. У 1940 році в літературі знову актуальне «оспівування» подвигів танкістів, льотчиків, прикордонників, моряків. Твори такого плану пропагуються з метою формування у школярів відчуття обов'язку захищати свою Батьківщину від зовнішніх ворогів, виховання радянського патріотизму. Про це пише В. Костюченко: «1938 року на далекому Сході біля озера Хасан Червона армія розбила японські війська. З'явилося багато антисамурайських творів. Перші оповідання О. Гончара «Яблуко довголіття» («Піонерія», № 5, 1940), «Пісня Смоляна» («Піонерія», № 6, 1940) теж торкаються цієї тематики» [7, с. 107]. Впродовж 40–50-х років ХХ століття письменники особливо активно змальовують подвиги та героїзм дітей і молоді у боротьбі проти німецьких окупантів.

Пережиті воєнні роки накладають свій відбиток на психологію людей, їх долі, щоденне буття. Митці не надто переймалися внутрішнім світом дитини, її переживаннями чи страхами. Пріоритетним було зображення ідеалізованого та гіперболізованого героїзму, ейфорії від перемоги. Головний герой – позитивний і правильний, незважаючи на свій вік, віддано трудиться на благо батьківщини. Показовим у цьому плані є оповідання І. Копиленка «Хата хлопчика-мізинчика» (1947), в якому йдеться про відбудову спаленого під час війни села. У типовому для радянської літератури стилі письменник описує, як Денис, хлопчик-мізинчик, допомагає будівельникам зводити дім для них з матір'ю. У творі показано, як грається малий герой, допомагає матері й сестричці. Однак образам бракує психологізму, надмірна ідеалізація позбавляє їх правдоподібності.

Невелику кількість творів, адресованих дітям, доповнюють твори «дорослої літератури» про підлітків, молодь, їх подвиги у Другій світовій війні, життя і повоєнній країні та віддане служіння батьківщині. Зважаючи на той досвід, який отримали діти 40-х років ХХ століття, ці теми не були для них занадто дорослими. У шкільну програму кілька десятиліть поспіль входили ідейно пафосні романи О. Гончара «Прапорносці» та О. Донченка «Золота медаль».

Твори **Олеса Гончара** (1918 – 1995) розглядають у контексті історії літератури для дітей як знакові у 40-х–50-х роках ХХ століття. У повісті «Земля гуде» (1947), оповіданнях «Ілонка» (1949), «Дорога за хмари» (1953) теж відлунює війна, підноситься патріотизм підлітків, нескореність перед ворогом і радість від перемоги. Серед інших тем і проблем, «значне місце у творчості (О. Гончара – Т. К.) присвячено дітям: діти і війна, діти і сім'я, діти і школа, діти і вулиця, діти і природа» [7, с. 146].

Героїзм дітей у боротьбі з німецькими окупантами описував **Юрій Яновський** (1902 – 1954). Він не був дитячим письменником, але його твори про дітей і «дитячий патріотизм, що проявився вже на початку війни» близькі і зрозумілі юним читачам. Йдеться про оповідання «Дівчинка у вінку» (1941), «Школяр» (1942), «Петрусь і Гапочка» (1943), «Київська соната» (1945). Драматична, трагічна реальність (втрата батьків, домівки, засобів до існування, постійна небезпека) позбавляє цих дітей дитинства, гартує їх дух і спонукає до героїзму. Діти-герої і фрагменти боротьби з фашистами змальовані **Юрієм Збанацьким** (1914 – 1994) у повістях «Таємниця Соколиного бору» (1948) та «Літо в Соколиному» (1953), «Між добрими людьми» (1955), «Лісова красуня» (1955), «Єдина» (1948), оповіданнях «Ласунка», «Гвардії Савочка», «Щедрий Їжачок» та інших. Починаючи із 60-х років з'являється низка творів з елементами автобіографічного характеру. На воєнну тематику написані повісті **Віктора Близнеця** (1933 – 1981). Це були спомини із власного, розбитого війною, дитинства. Дуже влучно в контексті аналізу творів Віктора Близнеця пише Володимир Базилевський: війна була «страшною руйнівною силою, що смерчем увірвалася в людські долі. Але в сліпоті своїй висвітлила живі душі до денця. Так завжди буває на грані життя і смерті. Пройти повз подібний матеріал письменник не може. Народжувалася література покоління, що з крутогір'я літ озиралося на себе» [1, с. 12].

Діти-герої у творах В. Близнеця беруть активну участь у підпільній боротьбі з фашистами. Письменник використовує літературні ремінісценції із твору О. Гріна «Червоні вітрила», описуючи «спілкування» Ліди і Гриші у повісті «Паруси над степом» (1965). Попри весь драматизм розгортання подій (дітей мають відправити у Німеччину), письменник завершує твір на оптимістичній ноті.

Трагічна доля судилась хлопчику Мишкові із повісті «Землянка» (1966) та іншим дітям, які пережили війну, втратили батьків, залишились без даху над головою. Про них пише В. Близнець у повістях «Старий дзвоник», «Мовчун». Засуджуючи війну, протестуючи проти її руйнівної сили, письменник писав: «... важливо, повертаючись до того часу, зрозуміти для художника одну річ – в яких історичних умовах, грізних і важких умовах, формувалося це покоління, що воно взяло в той час у свій характер сильного і доброго. Сильне, на мій погляд, – це здатність переносити труднощі, наполегливість, моральний і духовний максималізм, працьовитість, яка була нам у дитинстві прищеплена, а ще – людська солідарність... І це для мене важливо в образах дітей того часу. Це ж я хотів показати в «Мовчуні». Важливий для мене цей образ, бо мені здається, що це обличчя певною мірою цілого покоління» [12, с. 63].

Воєнне дитинство показує і **Григорій Тютюнник** (1931 – 1980). З початком Другої світової війни дядька, який опікувався ним, мобілізували на фронт, а одинадцятирічний Григорій Тютюнник пішки пішов до матері у село на Полтавщину. Про цю мандрівку, дитинство, обпалене війною, він написав у

повісті «Климко» (1976). Війна очима дитини зображена у всіх її проявах: голод, холод, жорстоке знущання над людьми, сплюндровані міста і села. Щоб допомогти вчительці, яка з немовлям оселилась в нього, Климко вирушає по сіль. Його дорога – довга і небезпечна. Він ночує в полі, хворіє, тікає від небезпек. На його шляху трапляються добрі люди: Зульфат, безногий чоловік, який дарує взуття, тітка Марина, яка просить залишитися у неї жити. Климко вдячний їм, але він хоче повернутися до своєї станції, бо на його допомогу чекають. Трагічний фінал повісті (Климко помирає від кулі) – художнє вирішення Григором Тютюнником теми «діти і війна».

Художньою інтерпретацією міліарної теми є збірка новел «Співуча колиска з верболозу» (1991) **Євгена Гуцала** (1937 – 1995), адресована читачам старшого шкільного віку. Письменник дає цим творам інше жанрове визначення – «окупаційні фрески». Твори сюжетно й тематично об'єднані темою воєнного дитинства. «Через окремі епізоди й конкретні деталі автор показує трагедію народу, не цураючись ані високого, ані болюче-страшного, навіть того, про що мовчали протягом майже п'яти десятиліть. Дійсність українського села у часи фашистської окупації показано очима дитини, але душевний досвід, набутий у тих умовах, безперечно, сприйнятніший для читача, що стоїть на порозі зрілості. Вершини трагічного ведуть підлітка до розуміння нелюдської суті війни і невмирущості народної сили» [13].

Але якщо у 60–80-ті роки ХХ ст. цензура не дає можливості митцям повністю розкрити дійсний стан речей, то за часів незалежності автобіографічні твори про війну позбуваються радянського пафосу і є щирою розповіддю, спогадом про обпалене війною дитинство. Орієнтація на певну вікову категорію реципієнтів спонукає письменників використовувати типову модель художньої інтерпретації теми «діти і війна»: у центрі сюжетного розвитку подій – дитина-герой; артикулюється проблема втраченого дитинства; превалює дитяча точка зору на світ, що наближає твір до читача-дитини.

Ілюстрацією такої моделі є роман «Потерчата» **Володимира Рутківського**. У автобіографічному творі письменник на прикладі головного героя й оповідача Володка показує втрачене дитинство цілого покоління дітей, на долю яких випало жити в воєнний час, зазнати поневірянь, пізнати голод і людську жорстокість, пережити страх. І в цьому випадку в понятті «втрачене дитинство» асоціативно відлунює експлікація терміна «втрачене покоління»: «умовна назва генерації західноєвропейських письменників, які особисто пережили трагедію Першої світової війни, а тому підтримували антивоєнні настрої, що позначилися на їх творчості, загострено сприймали тенденції дегуманізації суспільства, абсурду буття, в якому немає місця повноцінній людині..» [8, с. 205].

Володимир Рутківський відносить себе до того покоління, яке прийнято називати дітьми війни. «Дві обставини наклали свій глибокий відбиток на дитинство Володимира Рутківського: війна, а точніше — окупаційні лихі й голодні часи, перенесені на селі, та українська історія. Обидві дали поштовх для створення головних творів життя. У першому випадку – щемливої біографічної повісті «Потерчата», у другому – історичної трилогії про джур-характерників», – пише О. Гаврош [4].

Наталя Марченко зауважує, що «його (В.Рутківського – Т. К.) “війна” виявилася трагікомічною, значно абсурднішою і трагічнішою водночас, ніж у старших на кілька років чи десятиліть товаришів, а повість, що визрівала в

творчій уяві письменника упродовж років <...>, привнесла у традицію мистецького осягнення феномену дитинства новітні художні й етично-філософські домінанти». Дослідниця переконана, що «саме «родові міфи», а не історично-документальна правда буття родини, згодом лягли у засновок автобіографічної повісті «Потерчата» (2008). Власне, твір тим і вирізняється на тлі собі подібних в українській літературі, що відверто демонструє болючий (інколи нестерпно жорстокий!) процес деміфологізації власної життєвої історії автором шляхом «переповідання» винесених із дитинства сюжетів і символів на основі здобутих у дорослому бутті контекстів» [9].

Глибокий психологізм дитячого образу розкривається завдяки таким епізодам, в яких дитяча щирість і безпосередність ставлення до себе і до того, що діється навколо, просто вражає. «Мабуть відтепер мама вже ніколи не любитиме мене, як любила до війни, і що тепер ніколи вони з Вікториком не вибачать мені таких слів. І буду я завжди сам на всьому світі. Аж поки не повернеться з війни татко...» [11, с. 49]. У хлопчика постійно присутній страх перед самотністю й покинутістю. Довоєнне дитинство було щасливим. Про це письменник згадує у спогадах: «Ще з учора я чотирирічний, був татковим та мамциним мазунчиком, до мене ставилися з уклінною посмішкою: аякже, — син директора школи! (Тоді це було зовсім не те, що сьогодні!). І одразу став ізгоєм. Війна викинула нас на вулицю без хати над головою (бо ж шкільна квартира — це не своя хата з городом). Як мати виходила нас з меншим братом — навіть уявити важко. Я й зараз не можу спокійно пройти повз пасльони, калачики, бузину та квітки акації. Іншими словами, опинилися на самому дні окупаційного суспільства. Тоді й пізнав ставлення тих людей, що ще вчора улесливо посміхалися. А от ті, яким діла не було до освіти, хто копірсався лише в землі, — ті поставилися, як до своїх. Із тих перипетій вийшов із однією думкою — людина мусить покладатися лише на себе» [Цит. За 9].

Контрастом виступає чистота дитячої душі на тлі жорстокої дійсності воєнного часу. Тема втраченого дитинства реалізується через драматично-трагічний пафос. Концентруючи увагу на темі «діти і війна» В. Рутківський обрав чіткі рамки хронотопу: дитячі роки Володика під час війни, сконденсований художній час і простір, координати якого означені образно — «між життям і смертю», «між небом і землею» [Див. 6, с. 331].

Володик навіть у своєму віці намагається дати оцінку діям німців і представникам радянської влади, задумується, хто ж кращий. Запитує про це діда. Письменник тільки штрихами висвітлює позицію українських селян, натякає на неоднозначне ставлення як до окупантів, так і до влади та тих, що відстоювали національні інтереси. Такий прийомом наштовхує дорослого читача на роздуми і формулювання власних оціночних суджень щодо поведінки дійових осіб, що є типовими представниками тогочасного суспільства. Дитина ж осмислюватиме жахіття Другої світової війни, читаючи книги, які здатні «показувати зсередини та викривати тоталітаризм через дитяче сприйняття. Такий досвід дитячого читання має усвідомлюватися в нашому суспільстві як необхідний превентивний метод», — пише Валентина Вздутьська.

Книга В. Рутківського є прикладом того, «як можна вдало, без спрощення та водночас доступно й не травматично для дітей писати про складні та філософські питання, як-то природа зла, ідеологія, тоталітарні системи, війна, смерть, ворожість, страх, несвідоме, віра, сенс життя тощо» [3].

Авторський жанровий підзаголовок – «Дитяча сповідь для дорослих, які так нічого й не навчилися» налаштовує читача на художній світ, побачений дитиною, дитяче трактування того, що відбувається. Цей твір про дитинство адресований читачам із спонуканням осмислити трагічний і драматичний життєвий досвід малого хлопчика, винести урок людяності, проаналізувавши події того часу, зробити певні висновки.

Дискурс дитинства, проблеми і психологія дитини домінують у адресованих дітям творах на міліарну тематику, що виразно помітно в порівнянні з творами для дорослих, де йдеться про воєнні бої, прославляється героїзм солдатів, а між іншим натуралістично змальовано воєнні жахіття, смерть, агресію.

Нові інтонації зринають у художніх текстах, побудованих на подіях сучасних українських реалій. Змінюється ставлення дорослих до стереотипу, що дітей потрібно якомога довше оберігати від небезпечних запитань, важких тем. Приходить переконання, що «Людині потрібно закладати правильну матрицю ще з дитинства». Перед письменниками постає проблема розмови з дітьми-читачами про війну, яка триває в Україні зараз. Книжкові пропозиції різні залежно від вікової категорії адресатів.

Серед книжкових проєктів вирізняється книга Романи Романишин та Андрія Лесіва «Війна, що змінила Рондо» («Видавництво Старого Лева», 2015), яка не тільки популярна серед маленьких читачів, а й завоювала низку літературних нагород. Романа Романишин вважає, що потрібно правильно вибрати форму для бесіди з дитиною про війну: «це має бути розмова за допомогою символів, метафор. Потрібно уникати прямолінійності, бо шокуючої інформації, кадрів дуже багато, і вона добирається до маленьких голів дуже швидко. Свою книжку ми побудували мовою візуальних символів. Ми уникали мілітарних визначень, таких як “вибух”, “поранення”, “смерть” чи “зброя” – все це ми замінили універсальними символами» [13].

Насправді дитячою літературою є книжка «Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letters on the War. Children Write to Soldiers» («Братське», 2015), в якій вміщено дитячі листи солдатам на Сході України. Ця книжка почалася з розмірковувань про мову миру, любові, порозуміння та прийняття, яка властива всім людям. Зібрані тут дитячі листи – це і є приклад такої мови, а також найщиріший прояв людської єдності. Сучасні діти добре розуміють, що в Україні йде війна. Про це говорять у новинах, вдома, на вулиці, у школі. Вони грають в ігри, де основними сюжетними ролями є ролі героїв-захисників української землі. Вони наслідують поведінку дорослих, займають, як правило, таку ж (активну чи пасивну) позицію, як їх батьки.

Отже, художня інтерпретація теми «діти і війна» в українській літературі для дітей та юнацтва має свою літературну традицію. Починаючи з перших десятиліть ХХ століття письменники висвітлюють образ дитини та її соціалізацію в умовах війни, оспівують прояв героїзму та сили духу. Радянська ідеологія диктувала трафаретні зідеалізовані дитячі образи. Письменники другої половини ХХ століття звернули більшу увагу на психологію і характер дитини, а війну розкривали як велику трагедію, що увірвалася у дитинство цілого покоління й назавжди залишила слід у людських долях: «Тема протирічч питань гуманності та екзистенції, страху та свободи, любові та ненависті в одній особі на фоні Другої світової війни. Людина вслухається «в себе» [2]. Сучасна література для дітей – новий етап осмислення теми «діти і війна», який розгортається уже на прикладах

українського сьогодення і є спробою авторів доступною мовою розповісти юним читачам про події на Сході, сформувані правильну національну та громадянську позицію, дати відповіді на питання, які їх хвилюють.

У подальших розвідках, присвячених окресленій проблематиці, перспективним буде порівняння художньої інтерпретації теми «діти і війна» в українській літературі для дітей та зарубіжній, презентованій текстами «Генерал» Майкла Формана, «Ворог» Давида Калі, «Сімейна реліквія» Пьотра Гореліка, «Хлопчина незухвалий» Ред'ярда Кіплінга, «Бомба і генерал» Умберто Еко, «Летить, хрущі» Крістіне Нестлінгер, «Щоденник Анни Франк».

Література

1. Базилевський Володимир. Рицар совісті. // Близнець В. Хлопчик і тінь: Повісті: для сер. та ст. шк. віку / Упор. Р. М. Близнець; Передмова В.О.Базилевського. – К.: Молодь, 1999. – С. 5–18.
2. Баран Уляна. Сучасна реалістична проза для дітей: український та німецький контексти (на прикладі творів Володимира Рутківського та Анне Вооргове) [Електронний ресурс] / Уляна Баран. – Режим доступу до статті: <http://urccyl.com.ua/novyny/details/item/uljana-baran-ukrajinska-realistichna-proza-dlja-ditei-tasuchasna-realistichna-proza-dlja-ditei-ukrajinskii-ta-nimeckii-konteksti-na-priklad/>.
3. Вздутьська Валентина. Сучасні стратегії прочитання «Потерчат» В. Рутківського [Електронний ресурс] / Валентина Вздутьська. – Режим доступу до статті: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103#3>.
4. Гаврош Олександр. Характерник літературного ступу [Електронний ресурс] / Олександр Гаврош. – Режим лоступу до статті: <http://litakcent.com/2011/02/02/harakternyk-literaturnoho-stepu/>.
5. Гуцало Є. Співуча колиска з верболозу: окупаційні фрески : для старшого шкільного віку / Євген Гуцало ; Іл. М.М. Шелест . – Київ : Веселка, 1991 . – 284 с.
6. Качак Т. Б. Українська література для дітей: підручник / Тетяна Качак. – К. : ВЦ “Академія”, 2016. – 352 с.
7. Костюченко В. Літературними стежками. Нарис історії української літертури для дітей ХХ століття/ Віктор Костюченко. – К. : «К.І.С.», 2009. – 344 с.
8. Літературознавча енциклопедія: У 2-х томах. Т. 1. / Автор-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 608 с.
9. Марченко Н. Володимир Рутківський: тексти долі: Біографічний нарис / Н. Марченко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 432 с.
10. Мовчун А. І., Варавакіна З. Д. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга друга. – К. : Арій, 2007. – 656 с.
11. Рутківський Володимир. Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися / Володимир Рутківський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 256 с.
12. Слабошпицький М. Вийшов з дітей війни // Слабошпицький М. Літературні профілі. – К.: Радянський письменник, 1984. – С.50–74.
13. Як говорити з дітьми про війну [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150526_children_war_ko.

В статье освещены художественные особенности и особый ракурс интерпретации темы «дети и война» в украинской литературе, адресованной юным читателям. Прослежено

літературну традицію репрезентації проблеми утраченого дитинства, зображення ребенка і його соціалізації в умовах війни. Писателі другої половини ХХ століття звернули більше уваги на психологію і характер юних героїв, а війну розкривали як велику трагедію, яка ворвалася в дитинство цілого покоління і назавжди залишила слід в долях людей. Сучасна література для дітей – новий етап осмислення теми «діти і війна», який розворається вже на прикладах української дійсності і є спробою авторів доступною мовою розповісти юним читачам про події на Сході, сформувати правильну національну і громадянську позицію, дати відповіді на питання, які їх турбують.

Ключові слова: діти, дитинство, воєнна тема, література для дітей і юнацтва.

In the article the art features and unique perspective of interpretation of the theme "Children and War" in Ukrainian literature addressed to young readers. It traces the literary tradition of representation problem of lost childhood picture of the child and of socialization in war. The writers of the second half of the twentieth century have paid more attention to the psychology and character of the young heroes and war revealed as a great tragedy that broke the childhood of a generation and forever left a mark in human destinies. Modern literature for children - a new stage interpretation of the theme "Children and War", which takes place already on examples Ukrainian present and is an attempt to authors accessible language to tell young readers about events in the East form the correct national and citizenship, to answer questions that they concerned.

Key words: children, childhood, military topic, literature for children and youth.

УДК 821.161.2 – 93.09

Кизилова В. В.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується місце літератури для дітей та юнацтва в навчально-виховному процесі освітніх закладів України, окреслюються зміни у програмі з предмету «Літературне читання» в початковій ланці освіти, що насамперед стосуються кола читання. Робиться акцент на критеріях відбору авторів і художніх творів для вивчення в 1-4 класах.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, коло читання, літературне читання, програма початкової школи.

Література для дітей та юнацтва – сегмент художньої творчості з виразною адресністю, вона найбільш пріоритетна в колі дитячого читання, тому не випадково посідає важливе місце в навчально-виховному процесі освітніх закладів України. Відповідно до програм початкової школи на уроках літературного читання діти знайомляться з героями дивовижних творів українських (Всеволода Нестайка, Ігоря Січовика, Анатолія Костецького, Григора Тютюнника та ін.), зарубіжних (Г.-К. Андерсена, М. Носова, брати Грімм, Астрід Ліндгрєн тощо) майстрів слова, що мають потужний пізнавальний, розвивальний, інформативний заряд, збагачують дитину духовно й естетично, сприяють її соціалізації.

Як відомо, нині в Україні відбувається процес реформування освітньої системи. Міністр освіти й науки України Лілія Гриневич наголошує на